

U SAD je kritika zbirnog totalitarizma povezana sa nastojanjem jevrejskih naučnika da se ne naruši utisak o fašizmu kao neuporedivom zlu, s jedne i levoliberalnom kritikom antitotalitarizma kao ideologije SAD imperijalizma, s druge strane. S. Koen je isticao da staljinski teror nije bio pretežno politički fenomen, već neodvojivi segment staljinističkog društva: bio je povezan sa kolektivizacijom, industrijalizacijom i urbanizacijom, društvenom i prostornom pokretljivošću i njihovim socijalnopsihološkim uticajem na stanovništvo u celini. Još je H. Arent kao Jevrejka imala oštrije čulo za osobenost nacističkog genocida tvrdeći da je plansko iskorenjivanje etničkih grupa nešto drugo od čistki (Beyme 1998, S. 25). Mlađi zapadnoevropski istoričari, podstaknuti istoriografskim strujanjima kritičkog strukturalizma

(F. Fischer, J. Kocka) i *Alltagsgeschichte* u SR Nemačkoj, zatim školom analista u Francuskoj i History Workshop u Britaniji sa sumnjom u "istoriju odozgo" doveli su u pitanje i TOT. Otpor TOT nastajao je unutar različitih idejnih središta: marksističke teorije o fašizmu, društvena istorija, strukturna istorija i istorija svakodnevnice. Uprkos polarizaciji, ipak treba dodati da se radovi mnogih naučnika otimaju binarnoj kategorizaciji i jednoznačnom svrstavanju pro et contra TOT. Pojam totalitarizam koriste i neki predstavnici strukturne i društvene istorije, a unutar TOT prisutni su elementi strukturne i fenomenološko-hermeneutičke struje. Dakle ovde je reč o provizornoj, a ne odsečnoj podeli, koja bi svakako bila preciznija kada bi se jasno razdvojilo samo verbalno korišćenje pojma totalitarizam od dosledne primene TOT. Svekolika sovjetološka istoriografska tradicija svakako je više od polarizacije na antitotalitarnu ili revizionističku struju. Takođe ni podela na, s jedne strane, desničarsku i konzervativni pristup sa tradicionalnim statičkim politikološko-pravnim tipološkim pristupom TOT, i kritički i višeslojni sociološkoistorijski "revizionistički" pristup s druge strane, ne ispljuje sadržaj celine, uprkos uočavanju jedne važne ose polarizacije. Istovremena zamršenost, ali i oštra suprotstavljenost osnovnih pristupa socijalizmu može biti preglednija ukoliko se uporede objašnjenja nekih čvornih problema.

5. 2. Izvor i pravac širenja terora.

U središtu proučavanja sovjetologije je SSSR, a staljinistički teror je, nesrazmerno svom trajanju u istoriji SSSR-a, najviše istraživao, jer je neopravdano tumačen kao suština, a ne kao devijacija socijalizma. Jedno od ključnih pitanja bilo je da li je teror stizao samo odozgo. U odgovoru na ovo pitanje prelamaju se i neke važne razlike pomenutih pristupa, tj. one između unutrašnjih istraživačkih usmerenosti, a ne samo odmah prepoznatljiva oprečnost središnjih pojmova. Tako insistiranje na značaju planske politike terora (C. J. Friedrich, R. Conquest), koju usmerava centar, izvire iz sklonosti ka ideografskoj istoriji (koja ističe jedinstveno, individualno, ovde političko) i koja ne pridaje značaj posledicama društvene pokretljivosti niti zavisnosti centralne vlasti od zbivanja na periferiji. Radikalni socijalni pristup staljinizmu (S. Cohen, M. Lewin, A. Nove, B. Davies) bliži je nomotetskoj usmerenosti. Nastao je početkom 1960-ih pod uticajem zapadnog marksizma. To je bila istorizacija staljinizma, tj. negiranje poimanja staljinizma kao "abnormalnog" ili neuporedivog fenomena koji je po patologiji srodan samo nemačkom fašizmu. Tzv. revizionisti skreću pažnju na značaj sukoba unutar vrha, birokratizaciju partije objašnjavaju industrijalizacijom i urbanizacijom, umesto vidljivih političkih ističu dublje strukturne procese, umesto pravolinijskog kontinuiteta od 1917. do 1991, pokazuju tačke diskontinuiteta (1917, 1930, 1954, 1985), itd. Dugo je idiografski pristup naginjao klasičnoj konzervativnoj događajnoj istoriografiji, dok je socijalna istorija bila bliža revolucionarnoj i